

2011

'ARME MAEGDEKENS': DE SINT- ELISABETHKAPEL EN -SCHOOL

Resultaten archeologisch
vooronderzoek Ezelstraat/Hugo
Losschaertstraat/ Kalverstraat,
Brugge

Dieter Verwerft

Opdrachtgever:

Building Project Partner n.v.

Titel:

'Arme Maegdekens': De Sint-Elisabethkapel en -school. Resultaten archeologisch vooronderzoek Ezelstraat/Hugo Losschaertsstraat/Kalverstraat, Brugge

Vergunningsnummer:

2011/391

Locatie:

Ezelstraat 84-90, Hugo Losschaertstraat, Kalverstraat, Brugge

Kadasternummers:

Afdeling 5, sectie E, nrs 983g en 910p

Periode:

7-10 november 2011

Versie:

Eindrapport

Auteur:

Dieter Verwerft

Raakvlak:

Komvest 45

8000 Brugge

T +32 [0]50 44 50 44

F +32 [0]50 61 63 67

E info@raakvlak.be

www.raakvlak.be

Veldmedewerkers:

Serge Van Liefferinge en Regy Poppe

Metaaldetectie:

Roland De Cock

1.	Inleiding.....	4
2.	Historische situering	5
2.1.	Evolutie van de site	5
2.2.	Cartografische bronnen	6
3.	Archeologische situering.....	10
4.	Veldwerk	11
5.	Vondsten	13
6.	Besluit	14
7.	Bibliografie	15

1. Inleiding

Naar aanleiding van de bouw van 37 wooneenheden tussen de Ezelstraat, de Hugo Losschaertstraat en de Klaverstraat in de Brugse binnenstad voert Raakvlak tussen 7 en 10 november een proefonderzoek uit (zie fig. 1 en 2). Op de locatie van de oude gebouwen van het Sint-Lodewijkscollege en de Weylerkazerne verrijst een gemengd bouwproject. In deze fase concentreren we ons op de eerste locatie, het Sint-Lodewijkscollege. Het onderzoek heeft tot doel het inventariseren en waarderen van potentieel archeologisch erfgoed, dat door de geplande werken wordt verstoord. De resultaten worden geëvalueerd om de voordien ongekende, archeologische waarde van het bodemarchief vast te stellen en indien nodig een vervolgonderzoek in de vorm van een opgraving aan te bevelen.

Fig. 1: Het projectgebied in het rood aangeduid op de kadasterkaart

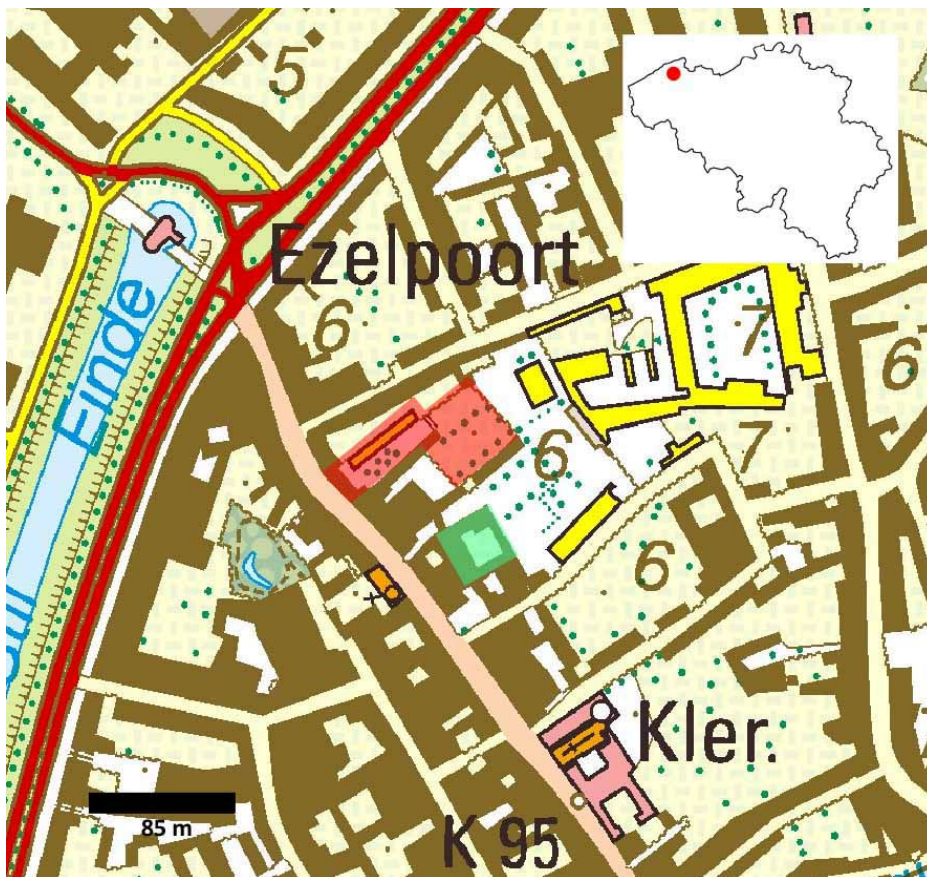

Fig. 2: Het projectgebied aangeduid in het rood en de Weylerkazerne in het groen op de topografische kaart 1:10.000 (bron: GISWEST)

2. Historische situering

2.1. Evolutie van de site

De Ezelstraat is de belangrijkste handelsstraat in het Ezelstraatkwartier, genoemd naar de Ezelpoort. De straat herbergt enkele bekende en enkele minder bekende religieuze instellingen. De theresianen (ongeschoeide karmelietessen) vestigen zich hier in de jaren '60 van de 17^e eeuw. De barokke theresianenkerk (later Anglicaanse *Saint Mary's Church*) en het klooster herinneren aan deze orde. De kerk is momenteel heringericht als concertzaal, terwijl het klooster (beter gekend als de Weylerkazerne) al geruime tijd leegstaat.

Schuin tegenover de projectlocatie bevindt zich het godshuis Sint-Joos. Het zogenaamde passantenhuis is hier sinds de 14^e eeuw gevestigd. In 1994 wordt de site gerestaureerd. Het gasthuis integreert vijf bejaardenwoningen, terwijl de kapel haar religieuze functie behoudt. Het complex langs de Ezelstraat 84 tot 90 is een minder rooskleurig lot beschoren.

De gekende geschiedenis van de site vangt aan in de 15^e eeuw. Rond 1450 sticht Marie Bruynsteen een klooster in de Ezelstraat: het zusterhuis Sint-Elisabeth (DUCLOS, 1910, 546). Het klooster behoort tot de derde orde van Sint-Fransiscus en leidt een onopvallend bestaan. In 1515 vestigen zusters annuncianten (rode nonnen) zich op verzoek van het stadsbestuur binnen de Brugse wallen. Ze nemen tijdelijk hun intrek in het Sint-Elisabethklooster, in afwachting van de verbouwingen aan het leegstaande klooster van de Franciscanen-Observanten buiten de Ezelpoort. De relatie tussen beide ordes is zo goed, dat ze in 1518 samensmelten en als één orde verhuizen. (RYCKAERT, 1991, 179) Het Sint-Elisabethsklooster staat nu leeg.

Volgens een akte opgesteld op 31 augustus 1517 verwerft de stad Brugge het klooster en in 1518 brengt men er een arme meisjesschool in onder, voor verlaten kinderen en weesjes. Deze school is oorspronkelijk gesticht in 1510 in Sint-Gillis, maar moest wegens plaatsgebrek op zoek naar een nieuwe locatie. De school neemt niet enkel de gebouwen maar ook de naam van het voormalige klooster over: de Sint-Elisabethschool. Die officiële naam is weinig bekend: in de volksmond wordt ze sinds 1540 *De Arme Maegdekens* (of *Scamelen Maegdekens*) genoemd. In 1579 vinden we haar terug onder de naam *t Godhuys van de Meyskens schole deser stede*. (DUCLOS, 1910, 304 en 546) In 1781 verhuist de school naar de Spiegelrei en in 1802 naar de Garenmarkt. Een kleine vier eeuwen na de oprichting van de school in 1883, houdt ze op te bestaan.

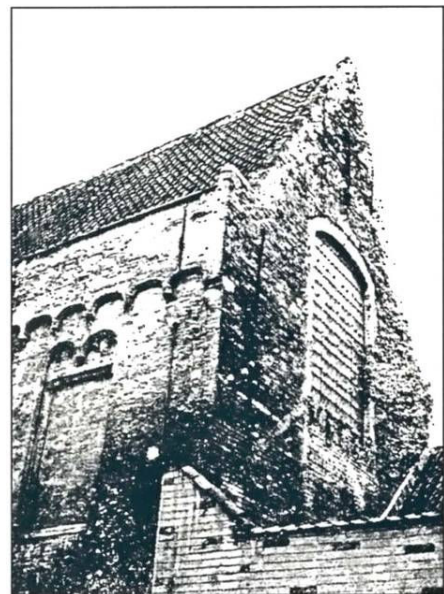

Fig. 3: Zeldzame foto van de Sint-Elisabethkapel vlak voor de sloop in 1961 (RAU, 1996, 4)

Tijdens de schoolstrijd (1878-1884) nemen de Xaverianen uit de Mariastraat het complex over. Ze dopen de instelling Sint-Jacobsschool. Vanaf 1896 ontvangt de school

staatsubsidies. De leerlingen frissen de kapel op en de school bloeit. De Tweede Wereldoorlog zorgt voor een keerpunt. Na de Duitse bezetting van de gebouwen raakt de kapel in verval en functioneert ze als fietsenstalling, tot ze in 1961 afgebroken wordt. (RAU, 1996, 4-5)

Gegevens over de klooster- en schoolgebouwen of de kapel zijn schaars. De gotische kapel stamt uit de eerste helft van de 16^e eeuw, maar het is niet duidelijk of ze opgericht wordt als deel van het klooster of als deel van de school.

2.2. Cartografische bronnen

Fig. 4: Detailsnede uit de kaart van Deventer (ca. 1560)

Om deze gegevens aan te vullen is een cartografisch onderzoek onontbeerlijk. De oudste kaart die hier gehanteerd wordt is de stadsplattegrond van de hand van Jacob van Deventer uit de jaren '60 van de 16e eeuw (zie fig. 4). Door middel van driehoeksmetingen levert Deventer de eerste nauwkeurige plattegrond van de stad. De gebouwen in vogelperspectief zijn weinig gedetailleerd weergegeven. We herkennen een éénbeukige kapel. Achter het klooster bevindt zich open ruimte.

De kaart van Marcus Gerards uit 1562 is de meest gereproduceerde kaart van de stad Brugge en mag ook hier niet ontbreken (zie fig. 5). Op de kaart zien we centraal de Sint-

Elisabethkapel. De eenbeukige kapel met dakruiter ligt binnen een huizenblok. Tegen de noordelijke zijde van deze oost-west gerichte kapel leunt een kloostergebouw met zadeldak en dakkapellen. De toegangsweg tot het klooster mondt uit in een poort in de Ezelstraat. In het oosten ligt het kloosterhof met daarrond lage kloostergebouwen, waarschijnlijk de woonvertrekken. Op de kaart staat geen kloostergang weergegeven. Langs de Ezelstraat en haar zijstraten staan verscheidene huizen, maar rond het klooster bevindt zich open ruimte met tuinen en boomgaarden. De legende omschrijft de school als *Pauvre école des filles*.

De kaart van Frans Hogenberg uit 1572 is opnieuw iets minder gedetailleerd (zie fig. 6). We herkennen duidelijk de drie vormgevende elementen die we op de kaart van Gerards gedefinieerd hebben: de kapel, het kloosterhof en de toegangsweg. Het kloosterhof lijkt niet omringd door gebouwen.

Een kleine eeuw later, wanneer Antonius Sanderus een plattegrond van Brugge aflevert in 1641, zien we nog steeds dezelfde configuratie: kapel, kloosterhof en toegangsweg (zie fig. 7). Het kloosterhof (hier met tuin) lijkt eveneens ommuurd, zonder gebouwen. Ten westen van de kapel ligt een tweede noord-zuid gericht volume dat waarschijnlijk deel uitmaakt van de school.

Honderd jaar later, in 1745, verandert de situatie drastisch: we herkennen noch kloosterhof, noch toegangsweg (zie fig. 8). Het lijkt erop dat de eerste na het vertrek van de zusters zijn functie verliest en geleidelijk aan verdwijnt. De Ezelstraat is nu volledig dichtgebouwd. De toegang verloopt nu via één van de huizen. In 1743 wordt die poort beschilderd door Eustaas Malfeyt: twee 'maagdekens' moedigden voorbijgangers aan een gift in de collectebus achter te laten (RAU, 1996, 4). Dit kunstwerk krijgt in 1961 een nieuwe bestemming als brandhout. De éénbeukige kapel (met duidelijk koor) en het noord-zuid gerichte volume blijven duidelijk herkenbaar.

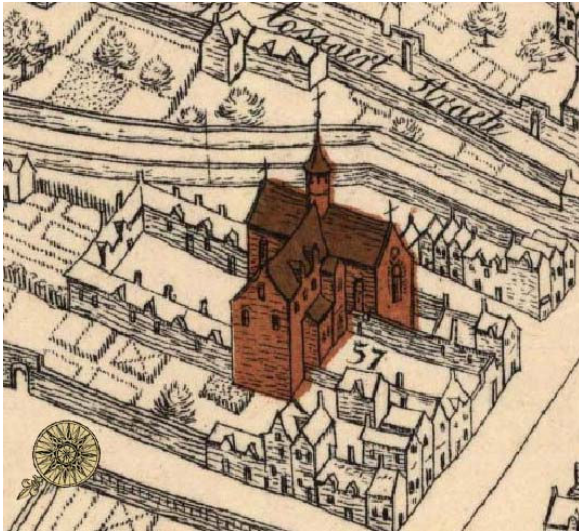

Fig. 5: Detailsnede uit de kaart van Marcus Gerards (1562)

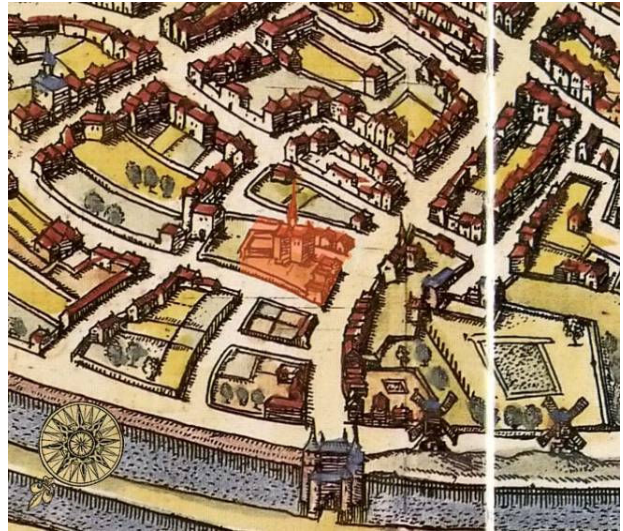

Fig. 6: Detailsnede uit de kaart van Frans Hogenberg (1572)

Fig. 7: Detailsnede uit de kaart van Antonius Sanderus (1641)

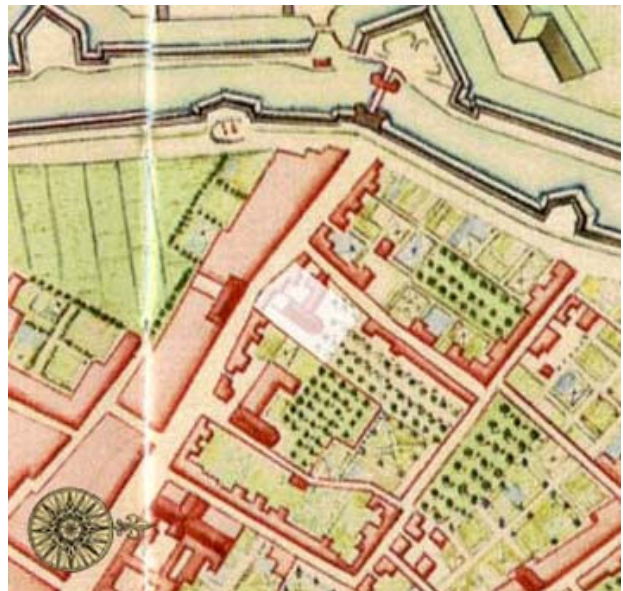

Fig. 8: Detailsnede uit kaart van Brugge (1745)

Het lijkt er sterk op dat Joseph Ferraris bij het maken van de Kabinetskaart, tussen 1770 en 1777, de kapel iets te zuidelijk afbeeldt, ten westen van de Weylerkazerne (zie fig. 9). De kaart is te schematisch om grote uitspraken te funderen. Wel zien we een (ommuurde) tuin en gebouw haaks op de richting van de kapel.

Op het kadastrale plan van Philippe Chrétien Popp uit 1865 herkennen we min of meer de drie belangrijkste elementen die we reeds op de kaart van Marcus Gerards zien: de toegangsweg (3), het kloostergebouw (1: kapel, 2: haaks volume) en het kloosterhof (4, nu open ruimte) (zie fig. 10). De precieze localisering van de verschillende elementen blijft problematisch.

Fig. 9: Detailsnede uit de Kabinetskaart (1770-1777)

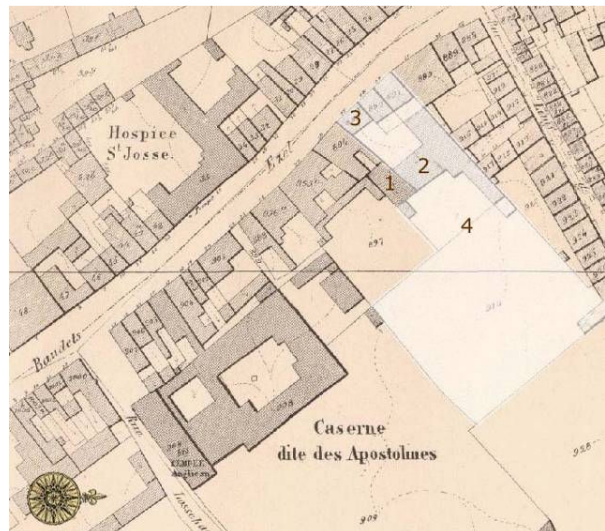

Fig. 10: Detailsnede uit het kadastraal plan Popp (1865)

Het kadasterplan uit 1889 toont de schoolgebouwen op een H-vormig grondplan (zie fig. 11). Net zoals vandaag is de school toegankelijk via perceel 893 g.

Zeven jaar voor de afbraak van de Sint-Elisabethkapel zien we dat het noord-zuid gericht gedeelte van de school verdwenen is (zie fig. 12). Op het algemeen stadsplan van de Dienst der Werken uit 1953 bestaat de school uit een smalle toegangspoort en twee parallelle gebouwen. De kapel bevindt zich in het zuidelijke deel. Dit is de laatste cartografische weergave van de Sint-Elisabethkapel.

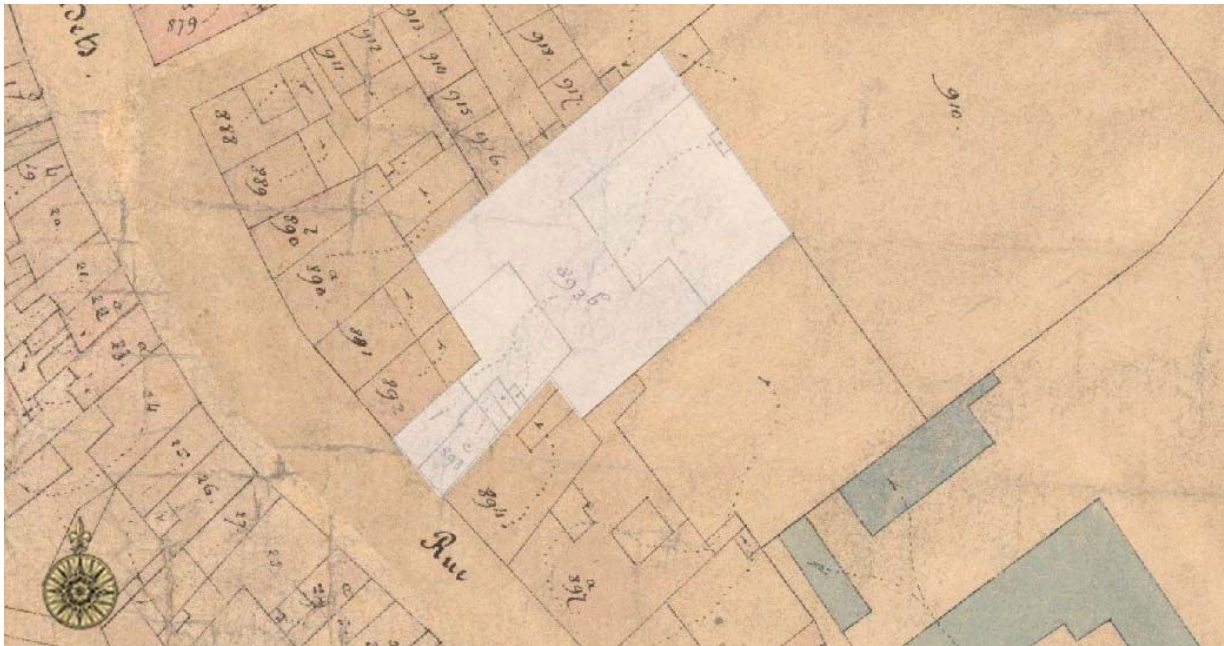

Fig. 11: Detailsnede uit kadasterplan (1889)

Fig. 12: Detailsnede uit het algemeen stadsplan van de Dienst der Werken (1953) (1: Sint-Elisabeth, 2: Weylerkazerne, 3: Sint-Joos)

Projectie van het kadaster uit 1889 op de topografische kaart maakt duidelijk dat de plattegrond van het klooster voor het grootste deel onder de gebouwen van het Sin-Lodewijkscollege ligt (zie fig. 13). Enkel de ligging van de noord-zuid gerichte vleugel en de kloostertuin zijn onbebouwd. Het archeologisch onderzoek spitst zich in deze fase toe op deze zones.

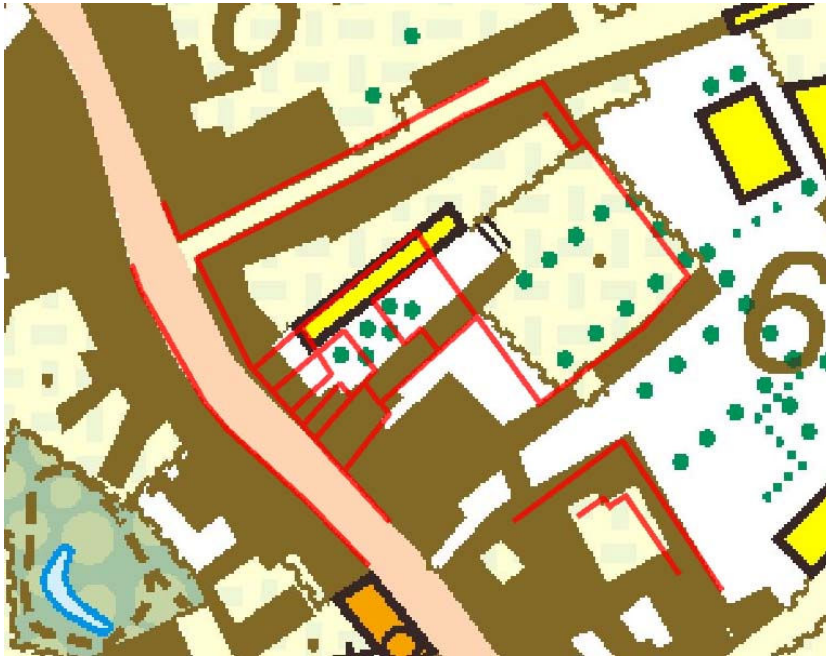

Fig. 13: Kadaster uit 1889 geprojecteerd op de topografische kaart

3. Archeologische situering

De locatie van het projectgebied is nog niet eerder aan archeologisch onderzoek onderworpen.

4. Veldwerk

Om het archeologisch potentieel van de projectlocatie te bepalen trekken we tussen 7 en 9 2011 zes proefsleuven verspreid over de onbebouwde delen van het terrein (zie fig. 10). Sleuven 4 tot 6 beperken zich om veiligheidsredenen (instortingsgevaar) tot proefputjes.

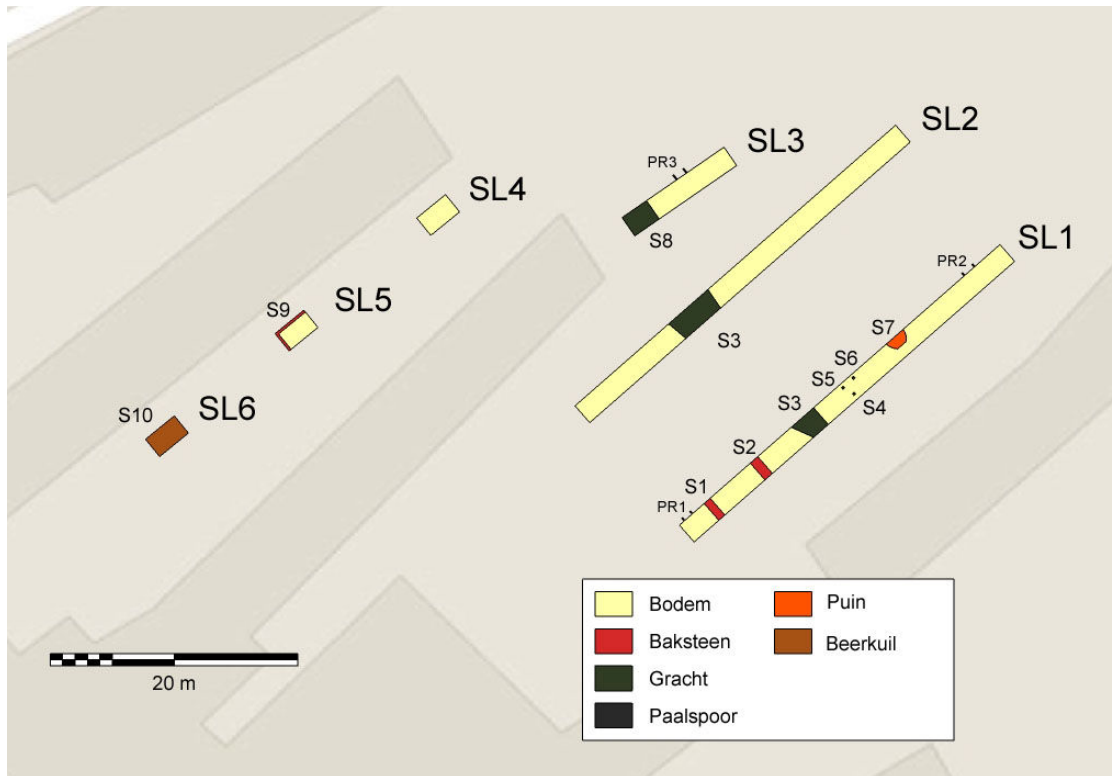

Fig.13: Grondplan

De eerste drie sleuven doorsnijden allen de kloostertuin. De profielen bevestigen dit: ze worden alle drie gekenmerkt door een 30 cm dikke bewerkingslaag (zie fig. 14) (H3). Deze homogene laag toont duidelijk sporen van een hoge grondwatertafel (en deze situatie is nog maar weinig veranderd). Het perceel is later in twee fasen opgehoogd. De eerste ophogingslaag bevat een grote hoeveelheid baksteen- en mortelpuin (H2), de tweede is steriel (H1). Beide lagen zijn sterk organisch.

De hoge grondwatertafel zorgt ervoor dat grote of diepe sporen in deze sleuven niet gecoupeerd kunnen worden.

De belangrijkste sporen in deze sleuven zijn twee bakstenen muren, een gracht, drie paalsporen en

Fig. 14: Sleuf 1 profiel 1

diverse puinsporen. De muren (**S1** en **S2**) zijn opgebouwd uit bakstenen en kalkmortel. Deze funderingen kunnen voorlopig niet in verband gebracht worden met elementen van het klooster.

Dwars door de drie sleuven loopt een 2 tot 5 m brede gracht (**S3**). Deze gracht met groene, organische vulling kan niet gecoupeerd worden. Ten noorden van deze gracht liggen drie paalsporen (**S4** tot **S6**). De kuiltjes kunnen wel gecoupeerd worden en hebben een diameter en een diepte van ongeveer 20 cm. De sporen kunnen het restant zijn van een kleine afsluiting.

De overige sporen (**S7**) zijn puinsporen. Door de hoge watertafel zijn deze niet allemaal ingemeten.

Zoals reeds vermeld wordt het onderzoek op de tweede zone, de speelplaats, met de grootste voorzichtigheid aangepakt. Omdat de kraan 2 m diep door betegeling en puinlagen graaft, zijn de putjes zo weinig mogelijk betreden. Desalniettemin biedt het beperkt opgegraven areaal een inkijk in de geschiedenis en de archeologische bewaring van de site.

Fig. 15: Funderingsresten sleuf 5

Van de drie proefputjes op de speelplaats van het Sint-Lodewijkscollege leveren er twee sporen op. Sleuf 5 snijdt 1,5 m diep bewaarde funderingsresten aan (**S9**) (zie fig. 15). Deze vormen een rechte hoek die overeenstemt met de ligging van de noord-zuid gerichte kloostervleugel. Bakstenen en mortel wijzen op een 15^e tot 16^e eeuwse datering. De ruimte binnen de fundering is opgevuld met baksteen- en mortelpuin.

De volgende sleuf ligt pal in een beerput. De groen en bruine vulling bevat een grote hoeveelheid aardewerk, wat de structuur in dezelfde periode dateert als de funderingsresten.

5. Vondsten

De oudste vondsten in de eerste drie sleuven bevinden zich in de begraven bewerkingslaag. Het aardewerk stamt uit de periode 1250-1350 en omvat zowel grijs aardewerk als steengoed. De ophogings- en puinlagen bevatten voornamelijk 15^e tot 16^e eeuws materiaal (maar bevatten ook enkele scherven uit de 13^e en 14^e eeuw).

Uit de eerste proefput (sleuf 4) zijn 2 fragmenten menselijk botmateriaal gerecupereerd (een schedelfragment en een sleutelbeen). Het betreft hier vergraven materiaal, maar het hoeft niet te verbazen dat er inhumaties aangetroffen worden in de buurt van een kapel. Aardewerk tussen het puin binnen de funderingsresten (**S9**) stamt voornamelijk uit de 14^e eeuw (bijna-steengoed en rood gebakken). De beerputvulling is in de 15^e en 16^e eeuw gedateerd.

De metaaldetector toon zich een welkome partner van de schop en truweel. Een eerste bijzondere vondst is een klein vingerhoedje (diameter: 12 mm, hoogte 14 mm) (zie fig. 16). Het is een intact 16^e eeuws handgeput exemplaar. Het bestaat uit geperst metaal (koperlegering) en is vakkundig versierd met radsgewijs aangebrachte putjes. Op basis van de kleine afmetingen gaat het hier om een kinderoitvoering. Heeft een 'arm maagdeke' hiermee de stiel geleerd? Het spinschijfje in Rijnlands steengoed (16^e eeuw) afgebeeld op de titelpagina wijst in dezelfde richting.

Fig. 16: 16e eeuws vingerhoedje

De oudste metalen vondst is geslaan in de Romeinse tijd (zie fig. 17). De bronzen sestertius is mogelijk van Marcus Aurelius. De munt is jammer genoeg te sterk verweerd om percies te dateren. De munt is verspit en uiteindelijk in de middeleeuwse puinlaag in sleuf 1 belandt.

De meest recente vondst is een Duitse huls met opschrift "DM 4 16 S67". Deze Mauser-kogel is gemaakt in de Deutsche Munitionsfabrike in Berlijn ("DM") in april 1916 ("4 16") en bevat 67% koper ("S67"). De kogel is waarschijnlijk achtergelaten door Belgische troepen uit de Weylerkazerne.

Fig. 17: Romeinse sestertius kopzijde

Fig. 18: Romeinse sestertius muntzijde

6. Besluit

Het bureau- en proefonderzoek levert enkele bijzondere sporen en artefacten op die refereren naar het rijke verleden van de site. De historische kennis van de site sterkt zich uit van de 15^e eeuw tot nu. In deze periode huist de site zowel een klooster als een school als Duitse soldaten. Het bodemarchief vult deze kennis aan: onder andere funderingsresten en een beerput zijn nog *in situ* bewaard. Het vondstmateriaal dateert delen van de site in de 13^e eeuw, terwijl ander materiaal op tastbare en uiterst verfijnde wijze refereert naar haar kleinste bewoonsters.

Op basis van deze feiten wordt een vervolgonderzoek aangeraden. Dit onderzoek spitst zich toe op de speelplaats van het toenmalige Sint-Lodewijkcollege. Dit areaal omvat de noord-zuid gerichte kloostervleugel. Dit kan aangevuld worden met het areaal dat vrijkomt na de sloop van het zuidelijke schoolgebouw. Deze gebouwen uit de jaren '60 zijn immers gebouwd boven de (mogelijk aanwezige) fundamente van de Sint-Elisabethskapel. De open ruimte in het oosten van het projectgebied zal niet vlakdekkend worden opgegraven. Deze percelen zijn eeuwenlang gebruikt als tuin of weide. Dit terrein zal archeologisch opgevolgd worden onder de vorm van een werfbegeleiding.

7. Bibliografie

DUCLOS A., *Bruges. Histoires et souvenirs*, Brugge, 1910, 592p

RAU J., 35 jaar geleden verdween de H.-Elisabethkapel in *Brugge die scone*, Brugge, 1996/4, pp.4-5

RYCKAERT M., *Historische stedenatlas van België: Brugge*, Brussel, 1991, 237p

<http://cai.erfgoed.net/>

http://www.giswest.be/artman/publish/cat_index_83.html

<http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/11859>

<http://inventaris.vioe.be/dibe/relict/82606>

http://www.kbr.be/collections/cart_plan/ferraris/ferraris_nl.html